

**„KALNÉ PROUDY“: ALTERNATIVNÍ
(ANTIDEMOKRATICKÁ) REFLEXE
TZV. ČESKÉ OTÁZKY**

Petr Hlaváček

I. VZNIK REPUBLIKY JAKO VYŘEŠENÍ „ČESKÉ OTÁZKY“?

Od 19. století se české elity tázaly po smyslu emancipace českého politického národa a byla to vlastně otázka existenční (a existenciální) povahy, přičemž se zdá aktuální v dnešním Česku. Jsme plnohodnotným politickým národem, nebo spíše národem „nesamozřejmým“? Jsme součástí Západu, nebo patříme na Východ? Kde leží střední Evropa? Vyhlížíme nějakého nového „protektora“, na něhož bychom se mohli kulantně vymlouvat?¹ Ačkoliv se samotný pojem „česká otázka“ stal předmětem ostrého sporu, například na jednání Říšské rady ve Vídni v roce 1894, máme jej spojen především s Tomášem Garriguem Masarykem, autorem stejnojmenné knihy z roku 1895, jenž reagoval na tehdejší (politickou, kulturní) krizi českého národního života. Jenže, jak dobře víme, otázku po smyslu české existence a jejím evropském kontextu, jejím bytí mezi Západem a Východem, si vlastně kladl již Hubert Gordon Schauer, který svým textem „Naše dvě otázky“ z roku 1886 vzbudil vlnu nevole. Kromě oněch dvou otázek – „Co jest úkolem našeho národa? Jaká je naše národní existence?“ – však Schauer nabízel rovněž odpověď, jedno zdánlivě banální konstatování, totiž že jsme byli „v celém svém průběhu dějin v úzkém, nerozlučitelném

.....
1 Hlaváček, P., Češi v soukolí západo-východního dilematu. In: Hlaváček, P. – Bělohradský, V. – Putna, M. C. – Romancov, M. et al., *Proč jsme Západ? Česko, Evropa a Západ mezi minulostí a budoucností*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2016, s. 19–84.

styku se Západem“.² Přesto však otázka „Západ, nebo Východ“, hledající civilizační okruh, k němuž Češi vlastně náleží, nebo by náležet měli, představovala trvalou součást českého politického, a ještě více kulturního diskursu konce „dlouhého“ 19. století. Zde si jen připomeňme epos *Slavie* sepsaný a roku 1884 uveřejněný básníkem Svatoplukem Čechem, v němž zazní i tento programatický (a rádobý prorocký) verš:

„Buď sbohem, Západe! Měj za vše díky (...), sbohem buď!
Hle, Východ v záři krásné již teplým vánkem celuje mi
hrud.“³

V symbolickém roce 1914 pak zazní i dvě jasné odpovědi na „českou otázku“. Podle Karla Kramáře a jeho (neveřejné) *Slovanské ústavy* je národní budoucností „carství české“ jako část Ruskem vedené Slovanské říše čili Panruského impéria. Naopak Lev Borský, který byl stejně jako Kramář „radikální státoprávník“, ještě silněji (a veřejně) artikuluje svou starší myšlenku o plné obnově suverenity českého státu, neboť tuší, že v nastávající Velké válce „zapadne a utone Evropa posavadní, aby ustoupila Evropě nové“. Vrcholem je pak odpověď Masarykova (teoretická, publicistická, propagandistická), a to v podobě pojednání *Nová Evropa* z roku 1918, určeném ovšem francouzským a angloamerickým čtenářům. V praktické rovině

2 Srovnej zejména: Havelka, M. (ed.), *Spor o smysl českých dějin*; Hlaváček, P. (ed.), *Západ, nebo Východ? České reflexe Evropy 1918–1948*. Praha: Academia, 2016; Svoboda, J. – Prázný, A. (eds.), *Česká otázka a dnešní doba*.

3 Hlaváček, P., Buď sbohem, Západe! Glosy k českému „radostnému deklinismu“. *Host*, 33 (2017), č. 7, s. 36–39.

je onou odpovědí obnovený (či znovu založený) český stát čili Československo, především díky Masarykovi v neočekávané formě republikánsko-demokratické.⁴

2. „KALNÉ PROUDY“ ANEB ANTIDEMOKRATICKÁ ŘEŠENÍ

Roku 1918 byla tudíž „česká otázka“ jakoby definitivně zodpovězena, byť byla i nadále předmětem reflexí a diskusí, především o jejím středoevropském a celoevropském kontextu. Vedle toho však po celou dobu první republiky zaznívaly hlasy, které „českou otázku“ kladly znovu a zcela odlišně, přičemž radikálně rozdílné byly i nabízené odpovědi. Diagnostikovat můžeme především dva „kalné proudy“, které bych charakterizoval takto: volaly po nějaké formě rozchodu s dosavadní českou tradicí, toužily po radikálním zvratu, po němž třeba i skrze tyranii bude konečně nastoleno jakési „vyšší dobro“. Zkrátka na obnovenou „českou otázku“ měla přijít „revoluční odpověď“, poněvadž Československo považovaly tyto hlasy za pouhé intermezzo, za nedořečenou odpověď „dějinné nutnosti“. V první řadě se to týká komunistických publicistů a literátů.

Anarchokomunista Emanuel Vajtauer se k „české otázce“ vyjadřoval například ve svém pamfletu *Revoluce a diktatura proletariátu* z roku 1920. Versailleský systém byl pro něj „impe-

.....
4 Hlaváček, P., Češi a jejich „evropská otázka“: kontexty, tendence, kontroverze. In: Svoboda, J. – Prázný, A. (eds.), *Česká otázka a dnešní doba*, s. 445–471.

rialistickým zločinem“, zároveň ovšem dobrou půdou pro komunistickou agitaci. Čeští dělníci byli ukolébáni získáním národní samostatnosti, Československo je ovšem jen zdánlivě „svobodnou“ zemí, ačkoliv, jak Vajtauer snad ironicky poznamenává, stojí v jejím čele „pokrokový filosof“. ⁵ Svou odpověď jasně zformuloval i historik a komunistický publicista František Navrátil ve spise *Rusko* z roku 1926, v němž velebil „ruský aktivismus“ a kritizoval české a evropské „stáří“. Smysl založení mnohonárodnostního Československa spočíval podle něj v tom, že by mohlo být mostem mezi Západem a Východem, nástrojem vedoucím k federalizaci Evropy řízené Sovětským svazem. To je pak cesta „ke skutečné Nové Evropě a k Spojeným socialistickým státům světa“. ⁶

Také pro české literáty-komunisty byla Velká válka pouze předeherou revoluce, která smete evropské haraburdí. Josef Hora se roku 1922 v básni „Západ a Východ“ táže:

„Mezi Západem, Východem, Moskvou a Paříží
leží svobodná, nesvobodná země.
Ó, rci mi, kam mo(u)drý hlas touhy tvé zahlíží?
Východ či Západ? Co zvítězí ve mně?“

Vítězslav Nezval tehdy ve svém *Podivuhodném kouzelníku* z roku 1922 myslel na budoucnost Evropy, „té kolonie“, a jako správný

5 Vajtauer, E., *Revoluce a diktatura proletariátu*. Praha: František Borový, 1920, s. 5, 17–21, 45, 55.

6 Navrátil, F. O., *Rusko*. Kdyně: Okresní sbor osvětový, 1926, s. 79–86, citováno dle: Hlaváček, P. (ed.), *Západ, nebo Východ?*, s. 185–194.

kavárenský komunista provokoval: „Něco mne přesahuje a něco mi chybí / a Komunistický manifest ten se mně strašně líbí.“ To britký Stanislav Kostka Neumann se v básni „Evropo“ z roku 1934 rovnou ušklíbal: „Evropo, strakatá hromádka zemiček (...), nejsi už, Evropo, jak jsi bývala (...), pijeme ze studnic sovětských úpatí, z tebe jen trýzeň.“⁷

Shrnutí těchto revolučně-eschatologických nálad nalezneme v jinak poněkud duchamorné knížce *V zemi, kde zítra již znamená včera*, kterou jakožto soubor reportáží o Sovětském svazu vydal roku 1932 Julius Fučík. A tak se dozvídáme, kterak kdesi v kyrgyzské jurtě rozjímal u ohně o Československu jakožto zemi „zakrnělého života tíhy a nesvobody“, zatímco vzorem mu byl jen a pouze Sovětský svaz, neboť ten ukazuje lék na všechny bolesti a problémy Evropy a světa, „to je ta jediná výjimka, to je jediná odpověď“. Podle Fučíka sice v „převratném roce 1918“ pocítili dělníci „závan svobody“, ale Československo je pro něj vlastně omylem, který jednou napraví evropská revoluce, respektive ustavení sovětizované Evropy.⁸

Ponecháme stranou myslitele katolické, například Alfreda Fuchse, Jaroslava Durycha nebo Bohdana Chudobu, kteří z autenticky konzervativních pozic rozporovali aktuální situaci Československa, přičemž většinou (nejen do roku 1938)

7 Hlaváček, P. (ed.), *Západ, nebo Východ?*, s. 19; Hlaváček, P., *Buď sbohem, Západe!*, s. 38.

8 Fučík, J., *V zemi, kde zítra již znamená včera*. Praha: Karel Borecký, 1932, s. 24, 27, 103.

respektovali republikánské a demokratické ustrojení státu,⁹ stejně jako reakce z demokraticko-republikánských pozic.¹⁰ Pak by skutečně „kalným proudem“, druhým v pořadí, byl okruh stavovský či fašistický, orientovaný jen zdánlivě konzervativně, ve skutečnosti však často i „mimokřesťanský“, jemuž byl inspirací revoluční italský (či dobově řečeno „latinský“) duch. Sem můžeme zařadit zejména Františka Romana Jirmana, novináře a esejistu, oscilujícího mezi utopickým misijním patosem, českým nacionalismem, specifickým evropanstvím a náboženským blouzněním s křesťanskými i „pohanskými“ prvky. Vznik Československa mu byl vlastně předstupněm ke střeoevropské federaci, která se měla stát evropskou velmocí. O tomto spojení Československa, Rumunska, Jugoslávie, ale též Polska, Bulharska, Rakouska a Maďarska, psal v letech 1933–1934 ve svém pojednání *Nová Evropa a idea hospodářského plánu světového*. „Nová velmoc“ s přístupem ke třem mořím by dle něj mohla vzdorovat evropskému mravnímu úpadku a stát se základem „nové evropské unie“. K tomuto „ozdravnému procesu Evropy“, jak to Jirman nazývá, je třeba „přehodnocení všech dosavadních hodnot“, vlastně návrat k přírodě. Vůdcem Evropy a jejích národů musí být „veliká idea nadosobní, nadřazená“.¹¹

9 Hlaváček, P. (ed.), *Západ, nebo Východ?*, s. 209–224, 386–396, 469–473.

10 Srovnej Hlaváček, P., Čarovná zahrada aneb Karel Čapek a české evropanství. *Zpravodaj Společnosti bratří Čapků*, 56 (2018), s. 12–17.

11 Souborně vyšlo zde: Jirman, F. R., *Nová Evropa a idea hospodářského plánu světového*. Praha: F. R. Jirman; Hospodářská reforma, 1938, s. 7–13, 33–35, 47–56, citováno dle: Hlaváček, P. (ed.), *Západ, nebo Východ?*, s. 406–418.